

DESPRE O TIPOLOGIE A ENUNȚURILOR ÎN FUNȚIE DE SCOPUL COMUNICĂRII. CU EXEMPLIFICĂRI DIN VERSIUNEA „NICOLAE MILESCU” A VECHIULUI TESTAMENT (MS. 45)¹

LUCIA-GABRIELA MUNTEANU

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

1. Considerații preliminare

Ms. 45 reprezintă prima traducere integrală a *Vechiului Testament*, făcută de cărturarul Nicolae Milescu Spătarul, la Constantinopole, între anii 1661 și 1664, folosind ca text-sursă versiunea grecească a *Septuagintei*, în ediția de la Frankfurt (1597). Prin dimensiuni și complexitate, avem de-a face cu un text foarte important în istoria culturii românești, semnificativ pentru contextul idiomatice al secolului al XVII-lea, delimitabil și comparabil cu alte texte din șirul variantelor textuale biblice românești. S-a vorbit cu privire la acest text despre un „literalism de grad secund” (Munteanu 2008b). Este vorba despre faptul că textul-sursă este el însuși o traducere, ceea ce îl obligă pe cărturarul traducător la un efort lingvistic maxim. Creativitatea reclamată de acest efort se manifestă în marele număr de împrumuturi lexicale, calcuri lexicale și frazeologice, dar și în construirea, prin imitație, a unei sintaxe românești „noi”, savante, artificiale de multe ori, și care instituie, în același timp, pentru prima dată în limba română, o serie figuri de construcție sintactică, cu funcții pragmatice, retorice, estetice specifice. Încercăm, în cele ce urmează, să prezentăm o schiță de tipologie a enunțurilor, în funcție de scopul comunicării, așa cum apar acestea în textul biblic din Ms. 45.

2. Tipologia enunțurilor în funcție de scopul comunicării

Biblia este Marele Cod nu numai pentru că relatează istorii simbolice-semnificative de mare relevanță în istoria umanității, ci și pentru că performează gama întregă a actelor de vorbire, pe care o trecem în revistă după schița tipologică din ediția recentă a *Gramaticii Academiei* (GALR 2008 II: 25):

– *reprezentative*, acte de vorbire prin care realitatea este transfigurată în discurs: *Și răsădi Dumbledzău grădină în Edem, cătră răsărit, și puse pre om, pre carele l-au zidit* (Fac. 2: 8).

¹ Aceste pagini reprezintă un fragment din studiul despre sintaxa Manuscrisului 45, pe care îl realizez ca membră a echipei de cercetare cu tema *Prima traducere românească a Septuagintei, operă a lui Nicolae Milescu (MS. 45 BAR Cluj). Ediție critică, studii lingvistice și filologice* (Grant CNCS, cod 1578).

- directive, acte de vorbire prin care locutorul formulează directive, ordine, instrucțiuni: *Dzis-am ție și lui Siva: «Împărțiți țarina!»* (2Reg. 19: 29);
- interrogative, acte de vorbire prin care se formulează întrebări: *Au are vreo îndrăznire înaintea lui? Au ca când are chema el, va asculta lui?* (Iov 27: 10);
- comisive sau promisive, acte de vorbire prin care se fac promisiuni: *Și voi pune făgăduința mea către tine și vei intra întru săcriiu tu și ficiorii tăi, și fămêia ta și fâmeile ficiorilor tăi cu tine* (Fac. 6: 18);
- expresive, acte de vorbire prin care emițătorul exprimă emoții, sentimente, atitudini: *Bine-i, bine-i sufletului nostru* (Ps. 34: 28);
- declarative, acte de vorbire prin care se formulează declarații: *Așa să dzici fiilor lui Israil: «Domnul Dumnezăul părinților voștri, Dumnezăul lui Avraam, și Dumnezăul lui Isaac, și Dumnezăul lui Iacov m-au trimis către voi»* (Ieș. 3: 15).

Între actul de vorbire performat și structura sintactică a enunțului există corelații directe: „în mod prototipic, aserțiunile se corelează cu sintaxa asertivă / enunțiativă; întrebările, cu sintaxa interogativă; directivele, cu sintaxa imperativă; expresivele, cu sintaxa exclamativă; promisiunile / comisivele și declarativele nu au mărci formale specifice” (GALR 2008 II: 25). Aceste corelații nu sunt însă obligatorii și ele depind de mulți factori, precum contextul de comunicare, participanții, strategiile discursive adoptate de vorbitori ș. a. m. d.

2.1. Enunțuri asertive

Enunțurile asertive sunt acelea în care se comunică „o informație referitoare la producerea unui eveniment (din realitatea extralingvistică), care poate fi calificat ca adevărat sau fals” (GALR 2008 II: 26). În funcție de implicarea sau nonimplicarea afectivă a locutorului, există enunțuri asertive obiective: *Și dzise împăratul eghiptenilor moașelor jidovilor* (Ieș. 1: 15), și enunțuri asertive subiective: *Te-ai giurat lor pre tine* (Ieș. 32: 12). Enunțurile asertive sunt modalizate prin diferite mijloace, dintre care exemplificăm următoarele elemente care produc respectivul fenomen de modalizare

(i) Modurile verbale:

- indicativul exprimă certitudinea: *Și era tot pământul un rostu și un glas la toți* (Fac.11: 1);
- conjunctivul exprimă posibilitatea: *Ne-au scos pre noi den pământul Eghiptului să ne dea pre noi la mânele amorreilor ca să ne surpe pre noi* (Deut. 1: 27); cf. *Ne-au scos pre noi din pământul Eghiptului ca să ne dea în mâna amoreului și să ne steargă* (VULG.BLAJ).
- prezumtivul exprimă supoziția: *Și nu vor fi nădăduindu-să pre cuptoare, nici pre faptele mâinilor lor, carele au făcut degetile lor, și nu vor vedea copacii, nici urâciunile lor* (Is.17: 8). *Dzise Tovit: „Cândai să nu să fie rușinat? Cândai să nu fie murit Gavail și nime lui dă argintul?”* Și să mahniiia foarte (Tov. 10: 2);
- condiționalul exprimă neîncrederea: *Și cine oare are ști că aș afla pre îns și aș veni la săvârșit?* (Iov 23: 3).

În greaca Septuagintei, în locurile corespunzătoare există, de regulă, aceleași moduri verbale, ca mărci modalizatoare, ceea ce întărește încă o dată caracterul literalității traducerii și abilitatea excepțională a lui Milescu de a crea un text românesc adecvat tuturor criteriilor: criteriul exactității transpunerii cuvântului sacru, criteriul inteligibilității în limba-țintă, criteriul adecvării stilistice. Urmărim, cu titlu doar ilustrativ, traseul câtorva asemenea echivalări dinspre textul original spre cel creat prin traducere:

Și era tot pământul un rostu și un glas la toți (Fac.11: 1).

Kai ἦν πᾶσα ἡ γῆ χεῖλος ἔν, καὶ φωνὴ μίᾱ πᾶσιν (SEPT.)

Erat autem terra labii unius et sermonum eorundem (VULG.)

Aici, indicativului imperfect românesc *era* îi corespunde în mod firesc și automat imperfectul grecesc cu valoare similară *ἦν*.

Exemplul următor pune în evidență un caz de anizomorfism semantic și gramatical între română și greaca veche a *Septuagintei*:

Ne-au scos pre noi den pământul Eghiptului să ne dea pre noi la mânule amorreilor, ca să ne surpe pre noi (Deut. 1: 27).

Ἐξήγαγεν ὑμᾶς ἐκ γῆς Αἰγύπτου παραδοῦναι ἡμᾶς εἰς χεῖρας Ἀμορραίων ἐξολλεθρεῦσαι ἡμᾶς

Cele două forme de conjunctiv prezent *să dea* și *să surpe* echivalează gr. *παραδοῦναι* și *ἐξολλεθρεῦσαι*, care rezează formele de infinitiv aorist cu valoare de subjonctiv ale verbelor grecești *παραδίδομι* ‘a preda; a da pe mâna cuiva’, respectiv *ἐξολλεθρεύω* ‘a distruge, a nimici’. Un scurt comentariu de natură istorică și tipologică se impune. Constatând că traducătorul privilegiază conjunctivul în favoarea infinitivului, încă activ în asemenea contexte în texte din secolul al XVI-lea, deducem că în uzul literar comun de la jumătatea secolului al XVII-lea infinitivul era deja mai rar întrebuințat (vezi Frâncu 2009: 314–315, Dragoș 1995: 3–48 și 86). Limba neogreacă va cunoaște și ea subjonctivul compus cu conjuncția *να*, echivalent al lui *să* din limba română. Conjunctivul cu acest morfem este socotit unul dintre cele mai expresive elemente ale „uniunii lingvistice balcanice” (Karl Sandfeld). Interesantă este o comparație lărgită și la filiera latinească. În *Vulgata*, secvența echivalentă este *Eduxit nos de terra Aegypti, ut traderet nos in manu Amorrhaei atque deleret*. Redată de traducătorii români de la 1760–1761 prin *Ne-au scos pre noi din pământul Eghiptului ca să ne dea în mâna amoreului și să ne șteargă* (VULG.BLAJ.). Constatăm aici că, peste aproximativ un secol de la realizarea versiunii lui Milescu, conjunctivul românesc este selectat pentru a echivala conjunctivul imperfect din latină (cu valoare finală).

Alt exemplu:

Și cine oare are ști că aș afla pre îns și aș veni la săvârșit? (Iov 23: 3).

Quis mihi tribuat ut cognoscam et inveniam illum, et veniam usque ad solium eius?

(ii) Alte mărci ale modalizării sunt adverbele și verbele modale:

Căci Domnul prea înalt — strașnic, împărat mare preste tot pământul (Ps. 46: 2).

Ce trebuie a face ție? (4Reg. 4: 13).

Și bătea cetatea asupra lui Aħaz și nu putea să dea război (4Reg. 16: 5).

Enunțuri asertive sunt identificate și în construcții interogative retorice: *Și dzise Elisee cătră împăratul Israil: „Ce-i mie și ție?* (4Reg. 3: 13) sau în structuri care solicită informații: *Și am întrebat pre înșii pentru jidovii cei scăpați, carii au rămas de la robire, și pentru Ierusalim* (Neem. 1: 2). Enunțuri asertive există și în interiorul unor acte de vorbire directive: *Nu iaste bine a fi omul sânğur* (Fac. 2: 18), în interiorul unor acte de vorbire promissive: *Iată, întorcându-mă, voi veni cătră tine la vrêmea aceasta în ceasuri* (Fac. 18: 10), precum și în interiorul unor acte expresive: *Așa și eu m-am părăsit de cătră toți și am pierit și înstreinat de casă m-am făcut* (Iov 6: 18).

2.2. Enunțuri imperative

Enunțurile imperative sunt definite în GALR II 2008: 28 ca enunțuri care „exprimă un ordin, o comandă, un îndemn, o interdicție, intenția comunicativă a locutorului fiind de a-l determina pe alocutor să acționeze într-un anume fel. Spre deosebire de enunțurile asertive, enunțurile imperative nu sunt susceptibile de a primi o valoare de adevăr”. În corpul Ms. 45, aceste enunțuri au verbul predicat la modul imperativ – *Eu sântu Dumnedzăul tău, să fii bineplăcut înaintea mea și te fă curat!* (Fac. 17: 1). *Deci, văzând a mea rană, têmeți-vă!* (Iov 6: 21) – sau la modul conjunctiv – *Iușurează de la mine varga, și frica lui nu mă stropșască!* (Iov 9: 34). *Te-am scos den țara haldeilor ca să-ți dau pământul acesta să-l moștenești!* (Fac. 15: 7).

Ca și în limba de azi, aceste enunțuri imperative aparțin vorbirii directe și sunt acte directive: *Și dzise Avraam cătră Dumnedzău: „Ismail acesta trăiască înaintea ta!”* (Fac. 17: 18). În *Septuaginta*, acest tip de enunț conține de asemenea un imperativ: *Ἰσραὴλ οὗτος ζήτω ἐναντίον σου*.

Forma *ζήτω* este imperativul prezent al verbului *ζάω* ‘a trăi’; avem deci din nou de a face cu o convergență tipologică între limba-sursă și limba-țintă, adică între greacă și română.

În *Vulgata* este selectat verbul *vivat*, cu forma de conjunctiv optativ cu valoare de imperativ „cerut” de adverbul *utinam*: *Utinam Ismael vivat coram te!*

2.3. Enunțuri exclamative

Enunțurile exclamative sunt definite în GLR II 2008: 30 drept enunțuri cu o organizare sintactică marcată „prin prezența anumitor componente adjectivale sau adverbiale asociate frecvent cu tipare sintactice de gradare și de intensitate, prin prezența interjecțiilor și a unor elemente exclamative și prin modificări de topică”. În secvența următoare marca exclamativului este interjecția *iată*: *Și dzise Ierovoam întru inima lui: „Iată, acum să va întoarce împărăția la casa lui David!* (3Reg. 12: 26). În *Septuaginta*, acest tip de enunț poartă, de asemenea, o marcă specifică a tiparului exclamativ, interjecția: *Ἰδοὺ νῦν ἐπιστρέψει ἡ βασιλεία εἰς οἶκον Δαβίδ*.

Alte exemple:

„O, Doamne, și aceasta-i ascunsă!” (3Reg. 6: 5).

Pomenêște lor, Dumnedzăul mieu, pentru spurcăciunea preuției și pre leviți! (Neem. 13: 29)

Constatăm prezența cuvintelor subliniate (interjecții, vocative, adverbe și adjective, mărci care compun tiparul sintactic exclamativ. O altă marcă a afectivității și a intensității, deopotrivă, întâlnită în enunțurile exclamative cu structură nominală este adverbul *cât*, ca în secvențele: *Dziceți lui Dumnedzău: Cât sânt înfricoșate faptele tale!* (Ps. 65: 2). *Cātu-i de bun Dumnedzău lui Israil celor drepti la inimă* (Ps. 72: 1).

2.4. Enunțuri interogative

În enunțurile interogative se adresează întrebări. Ca și în limba de azi, identificăm în corpul Ms. 45 trei tipuri structurale de enunțuri interogative: totale, parțiale și alternative (GLR II 2008: 32–35).

Interogativele totale solicită un răspuns de tipul *da / nu* și au o structură comună cu cea a enunțurilor asertive: *Nu, iată, tot pământul înaintea ta iaste?* (Fac. 13: 9). *Au răs Sárra întru sine dzicîndu: Oare adevărat voi naște?* (Fac. 18: 13). *Să vor fi 50 de drepti în cetate, piêrde-i-vei pre ei?* (Fac. 18: 24).

Interogativele parțiale solicită un răspuns referitor la variabila din întrebare, exprimată prin adverbe interogative (*când, unde*) sau pronume interogative (*ce*): *Și chemă Dumnezău pre Adam și-i dzise lui: „Adam, unde ești?”* (Fac. 3: 9). *Și dzise Dumnezău muierii: „Ce ai făcut aceasta?”* (Fac. 3: 13). *Și dzise mie împăratul și posadnica ce ședea lipită de el: „Până când va fi călătoria ta? Și când te vei întoarce?”* (Neem. 2: 6). În acest tip de interogative, atunci când subiectul este exprimat, el este poziționat după predicat. Respectiva particularitate de sintaxă interogativă este prezentă sau nu și în limba greacă a Septuagintei, cu mărcile interogativității normale într-o limbă indoeuropeană, în primul enunț citat adverbul interogativ de loc: *Adam, pou` ei!*

În *Vulgata* conținutul semantic este reformulat, așa încât numele lui Adam apare ca obiect direct în propoziția anterioară, interogativa simplificându-se: *Vocavitque Dominus Deus Adam et dixit ei: Ubi es?*

Întrebările reproduse prin vorbire indirectă sunt rare în textul biblic; în acest caz, subordonarea față de regent se realizează prin conectori, ca în exemplele următoare: *Și-l întrebam pre el de unde iaste și numele lui nu mi-l spuse mie* (Jud. 13: 6). *Și întrebând eu de sfetnici cum s-are aduce aceasta la săvârșit* (Est. 13: 3).

Interogativele alternative solicită interlocutorului selectarea unei opțiuni din cel puțin două: *Și va vrea ție inorodul să-ți slujască sau să doarmă pre iêslea ta?* (Iov 39: 9).

Enunțurile interogative din Ms. 45 au diferite funcții textuale (GALR II 2008: 38–43), cum se observă din exemplele următoare:

– funcția retorică: *Și dzise Avram: „Despuitoriule Doamne, ce-mi vei da mie?”* (Fac. 15: 2). *Fiii de 80 ani eu astăzi sântu. Au cunoaște-voi întru mijlocul răului și bunului? Au cunoaște voi încă, robul tău, ce voi mânca sau și ce voi bea?* (2Reg. 19: 35);

– funcția de tip ofertă: *Spune-mi de iaste la tată-tău loc noao de poposit?”* (Fac. 24: 23);

– funcția de tip reproș: *Și-i dzise lui, Dumnezău: „Cine ți-au povestit ție cum ești tu despuiat, fără numai den lemnul ce ți-am porâncit ție de acela sânгур să nu mîninci, de acela ai mâncat?”* (Fac. 3: 11). *Ai venit cătră mine a-mi aduce aminte strămbătățile mele și a omori pre fiul meu?”* (3Reg. 17: 18);

– funcția de amenințare: *Și dzise șerpele cătră muiere: „Ce că au dzis Domnul: «Să nu mâncați den tot lemnul den grădină?»”* (Fac. 3: 1);

– funcția de întrebare-ecou: *Și va întra împăratul mării. / Cine-i acesta, împăratul mării? Domnul puterilor, acesta iaste împăratul mării* (Ps. 23: 9–10);

– funcția de confirmare: *Domnul au dzis lui să blastăme pre David; și cine va dzice: «Ce ai făcut așa?»* (2Reg. 16: 10). *Și căută Avenir dendărătul lui și dzise: „Au tu ești Asail sânгур?”*. *Și dzise: „Eu sântu”* (2Reg. 2: 20);

– funcția directivă indirectă: *Nu-mi vei povesti mie?* (2Reg. 13: 4);

– funcția fatică: *Cine au pus măsurile ei, de știi? Sau cine-i cela ce au adus funie preste însă?* (Iov 38: 5).

3. Concluzie

Această schiță de tipologizare a enunțurilor în funcție de scopul comunicării relevă disponibilitatea structural-funcțională a sintaxei limbii române la mijlocul secolului al XVII-lea, în varianta ei biblică, de a realiza un transfer de conținut satisfăcător dinspre textul-sursă spre textul-țintă.

Prin procesul traducerii, se creează figurile sintactice prin care se exprimă repetiția sau insistența, precum anadiploza, anafora, chiasmul, epifora sinonimică, metafraza și celelalte, care astfel vor intra, ca niște clișee sau procedee, în toate stilurile limbii literare.

BIBLIOGRAFIE

1. Izvoare

- BIBL.1688: *Biblia 1688*, în seria *Monumenta linguae Dacoromanorum*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1988–2013.
- BIBL.90: *Biblia sau Sfânta Scriptură...*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1990.
- Coresi, *Ps.*: Coresi, *Psalirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și din 1589*, Text stabilit, Introducere și Indice de Stela Toma, București, Editura Academiei, 1976.
- Ms. 45: Biblioteca filialei Cluj a Academiei Române, fondul Blaj, manuscrisul românesc nr. 45; conține traducerea integrală a *Vechiului Testament*, efectuată de Nicolae Milescu și revizuită de un anonim moldovean (probabil Dosoftei) în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.
- P. O. 1968: *Palia de la Orăștie, 1581–1582, Text – Facsimile – Indice*, Ediție îngrijită de Viorica Pamfil, București, Editura Academiei, 1968.
- VuLG.BLAJ: *Biblia Vulgata*, Blaj 1760–1761, *Cuvânt-înainte* de acad. Eugen Simion, București, Editura Academiei Române, 2005.

2. Literatură secundară

- Dragoș, Elena, 1995, *Elemente de sintaxă istorică românească*, București, Editura Didactică și Pedagogică, R. A., 1995.
- Frâncu, Constantin, 2009, *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2009.
- Iliescu, Maria, 1965, *Du latin au roumain. Sur quelques traits romans méconnus de la langue roumaine*, în „Revue roumaine de linguistique”, 10, p. 1–3.
- GALR II 2008 – *Gramatica limbii române. II. Enunțul*, coordonator Valeria Guțu Romalo, București, Editura Academiei Române, 2008.
- Munteanu, Eugen, 2008a, *Lexicologie biblică românească*, București, Editura Humanitas, 2008.
- Munteanu, Eugen, 2008b, *Biblia de la București (1688) în raport cu versiunile ulterioare ale Sfintei Scripturi în limba română. Un punct de vedere filologic*, în *Sfânta Scripță și Sfânta Liturghie, izvoare ale vieții veșnice*, Ediție îngrijită de Pr. Lect. Dr. Mihai Vizitiu, Iași, Editura Trinitas, 2008.

SENTENCE TYPES IN THE NICOLAE MILESCU'S TRANSLATION OF THE OLD TESTAMENT
(ms.45)

(Abstract)

The paper presents some particularities displayed by assertions, injunctions, exclamations and interrogations in Nicolae Milescu's biblical translation. The syntactic structures of the selected examples are placed in the context of 17th century Romanian and are compared with the syntax of the Greek version which served as a basis for translation.